

SLUTTEVALUERING AV REGJERINGENS HANDLINGSPLAN

"Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009 - 2012 (2013)"

Illustrasjonsfoto: Fotograf Bureauet

lhbt-senteret

BUFDIR 2014

**SLUTTEVALUERING
AV REGJERINGENS
HANDLINGSPLAN**

Ansvarlig utgiver:
Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Postadresse:
Postboks 2233,
3103 Tønsberg
Sentralbord: 466 15 000

Besøksadresse:
Stensberggaten 27,
0170 Oslo

Grafisk utforming: Tibe T Reklamebyrå
Trykk: Flisa Trykkeri

ISBN-nr 978-82-8286-211-0

INNHold

SLUTTEVALUERING AV REGJERINGENS HANDLINGSPLAN

OPPSUMMERING	4
Viktigste innsatsområder framover	4
INNLEDNING	5
1 Om denne rapporten	5
2 Målene for handlingsplanen	5
3 Innretning og gjennomføring av planen	6
EVALUERING AV MÅLOPPNÅELSE	8
4 Bedre lhbt-liv anno 2014?	8
Forskningen forteller om levkårsutfordringer	8
Holdninger og åpenhet	8
Heteronormativitet og tokjønnsmodellen	8
Minoritetsstress og internalisert homofobi	9
Hva tenker lhbt-organisasjonene?	9
5 Gjennomføring av handlingsplanen	9
Kompetanseheving	10
Mainstreaming: Har lhbt-perspektivet blitt mer interegert?	10
LHBT-senteret i fast drift	11
6 Tilskuddsforvaltning	11
7 Forskning og kunnskapsutvikling	12
8 Sektorvis lhbt-innsats	14
Skole og utdanning	14
Barn og familie	15
Kultur, fritid, idrett og frivillige organisasjoner	16
Arbeidsliv	17
Innvandring, asyl og interegering	19
Den samiske befolkningen og nasjonale minoriteter	20
Helse- og omsorgstjenester	21
Rettslig stilling, politi og påtalemyndighet	23
Norge i det nasjonale samfunnet	24
9 Behovet for en ny handlingsplan	25

OPPSUMMERING

VIKTIGSTE INNSATSOMRÅDER FRAMOVER

Bufdir har som ansvarlig fagdirektorat for likestilling og ikke-diskriminering en særskilt rolle for å inkludere og synliggjøre lhbt-personers behov og utfordringer. Bufdir skal bidra til at lhbt-perspektivet løftes fram på tvers av sektorer og i alt likestillings- og mangfoldsarbeid. Driften av LHBT-senteret og lhbt.no er de viktigste virkemidlene for å få til dette. Bufdir har ansvaret for å følge med på utviklingen av levekårene for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner, og har en koordinerende rolle med hensyn til kunnskapsutvikling og likestillingsdata.

Handlingsplanen *Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009-2012 (2013)* har bidratt til økt kunnskapsnivå om lhbt-befolkningens levekår og målrettet innsats på flere nivåer i forvaltningen. Det er fortsatt behov for en samlet innsats for lhbt-gruppene, som bør gjennomføres gjennom en ny handlingsplanperiode. Denne sluttrapporten skisserer utfordringer som gjelder særskilt for at hver sektor skal sikre inkludering og likestilling av lesbiske, homofile, bifile og transpersoner. Uavhengig av en ny handlingsplanperiode er disse utfordringene viktige å ta fatt i for myndighetene. LHBT-senteret bistår gjerne med innspill til utforming av konkrete tiltak.

Utover de sektorvise utfordringene er noen innsatsområder felles og mer overordnet. Dette er de tre innsatsområdene som LHBT-senteret i Bufdir vil prioritere som de viktigste i årene som kommer:

INNSATS 1: DOKUMENTERE LEVEKÅR OG SIKRE TILSTREKKELIG DATATILFANG

Tilbakemeldinger fra forskere, representanter, sivilt samfunn, LHBT-senterets faglige råd og ansatte i departementer og direktorater peker på at det fremdeles er mangel på, og behov for, tilgjengelig statistikk. Dette er et kontinuerlig arbeid som ikke kun kan gjøres hvert 10. år. Å utvikle et indikatorsett med tilfredsstillende datagrunnlag som kan brukes til å følge med på levekårsutviklingen for lhbt-befolkningen over tid er en av LHBT-senterets viktigste mandatfestede oppgaver. Dette tiltaket bør også ses i sammenheng med Bufdirs øvrige arbeid med utvikling av et dokumentasjonssystem og tilgjengeliggjøring av statistikk på likestillings- og ikke-diskrimineringsfeltet.

INNSATS 2: LIKESTILT OG INKLUDERENDE OFFENTLIG FORVALTNING OG TJENESTER

Lhbt-kompetanse er en forutsetning for å oppnå en trygg og åpen førstelinjetjeneste, slik at tjenesteyteren kan tilby likeverdige offentlige tjenester, og bidra til åpne samtaler når seksuell orientering eller kjønnsidentitet byr på utfordringer for brukerne.

For å oppnå dette er det nødvendig å synliggjøre og gjøre eksplisitt LHBT i offentlige myndigheters mangfolds-, likestillings- og inkluderingsarbeid. Uten kunnskap om hvordan man skal mainstreame usynliggjøres lhbt-perspektivet. Et fast saksbehandlernetttverk for ansvarlige på lhbt-området i sentralforvaltningen bør opprettes. Man kan vurdere tilsvarende tiltak på fylkesmannsnivå. Det bør også vurderes om det skal defineres et krav om minimumskunnskap og kompetansemål for myndigheter og tjenesteytere.

For å bidra til relevante og åpne tjenester for lhbt-personer bør det vurderes om offentlige skjemaer, bygninger og kontorer kan ha en universell utforming som tilstreber inkludering av alle i lhbt-gruppene.

INNSATS 3: ARBEIDE MOT HOMOFOBI, TRANSFOBI OG HETERONORMATIVITET I SAMFUNNET

Uvitenhet kan gi fordommer. Det skal være trygt å være åpen på alle arenaer i det norske samfunnet. Særlig bør innsatsen rettet mot transpersoner styrkes.

Det er behov for en økt innsats i kommunal sektor for å utvikle og spre god praksis for inkluderingsarbeidet med hensyn til LHBT, samt å arbeide mot homofobi og transfobi i lokalsamfunnene. Etablering av «regnbuekommuner», foregangskommuner som får tilført øremerkede ressurser for å få til endring på lhbt-området kan være en måte å oppnå dette på. Et mål er at regnbuekommunene kan bidra til å synliggjøre kommunal innsats på lhbt-området og medvirke til at kommuner inspireres av hverandre til å jobbe systematisk for inkludering og ikke-diskriminering. Regnbuekommunene bør også delta i det internasjonale nettverket av Regnbuekommuner for gjensidig utveksling av strategier og tiltak. I tillegg til lokalt holdningsendringsarbeid kan nasjonale kampanjer vurderes.

Frivillig innsats og grasrotengasjement for mangfold og mot homofobi og transfobi kan styrkes, både gjennom lokal støtte, for eksempel fra «regnbuekommunene», men også gjennom sentrale tilskuddsordninger.

INNLEDNING

1 OM DENNE RAPPORTEN

I sluttrapporten for handlingsplanen «Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner» (lhbt-handlingsplanen) vil vi kort oppsummere hva som er oppnådd, både på et overordnet plan og per sektor. Rapporten skisserer også de viktigste utfordringene videre, på veien mot å nå visjonene som planen satte opp.

Rapportens konklusjoner¹ bygger i hovedsak på tidligere rapporter som LHBT-senteret i Bufdir har utarbeidet: *Evalueringsrapporten 2013*, hvor vi vurderte handlingsplanen ut fra en grundig undersøkelse og gjennomgang blant forskere, forvaltning og sivilt samfunn, konferansenotatet fra *LHBT: Status 2013*, samt faktaheftet *LHBT: Status 2014*, hvor vi oppsummerer kunnskapsgrunnlaget etter fem år med handlingsplan. Vi har også inkludert data og funn fra forskerseminaret *Hva er Skeiv kultur og lhbt-kultur – og hvordan kan kulturen bevares?*, og Statusrapport 2011 for lhbt-handlingsplanen. For å få oppdaterte tilbakemeldinger har LHBT-senteret dessuten gjennomført en nettundersøkelse blant lhbt-organisasjonene i april/mai 2014. I tillegg har vi vært i dialog med medlemmer i den interdepartementale koordineringsgruppen for lhbt-handlingsplanen for å bli oppdaterte om dagens situasjon.

Vi vil ikke gå igjennom alle enkelttiltak i denne rapporten, men ha fokus på utfordringer framover for å oppnå inkludering og likestilling for alle lesbiske, homofile, bifile og transpersoner.

Rapporten har følgende struktur

- Oppsummeringsdelen sammenfatter de viktigste utfordringene framover, basert på resten av sluttrapporten.
- Innledningsdelen gir en oppsummering av hovedmålene og innretningen for handlingsplanen.
- Hoveddelen er en evaluering av hvordan målene er oppnådd og hva som er utfordringer framover. Rapporten tar for seg det sektorvise arbeidet, jf inndelingen til lhbt-handlingsplanen. Måloppnåelse pr sektor blir oppsummert med særlig vekt på kompetanseheving, integrering av lhbt-perspektivet og enkelte særskilte målrettede tiltak. Deretter peker rapporten på utfordringer framover. Utfordringene er en sammenstilling av de viktigste innspillene som har kommet fram gjennom det siste årets

forsknings- og evalueringsrapporter, konferanser og nettundersøkelser.

- Til slutt viser rapporten veien videre for hvordan handlingsplanarbeidet kan videreføres, og den fremtidige innsatsen innrettes.

2 MÅLENE FOR HANDLINGSPLANEN

Regjeringens handlingsplan «Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009-2012» er en del av innsatsen for å fremme mangfold og styrke arbeidet mot diskriminering. Planen ble forlenget ut 2013. Målet i planen er «et samfunn preget av åpenhet, toleranse og inkludering». Gjennom handlingsplanen har Regjeringen ønsket å forankre lhbt-perspektivet innenfor alle politikkområder hos berørte departementer. Målet er å integrere kunnskapen om lhbt-gruppens behov og utfordringer i de ulike offentlige tjenestene. I innledningen står det at handlingsplanens overordnede formål er å få slutt på den diskrimineringen som lhbt-personer opplever i ulike livsfaser, sosiale sammenhenger og i arbeidslivet, og bidra til bedre levekår og livskvalitet for gruppene. Realisering av planens formål kjennetegnes blant annet gjennom at:

- Lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT) opplever en uttalt nulltoleranse for hets, trusler, usynliggjøring, vold og andre former for diskriminering på grunn av seksuell orientering eller kjønnsuttrykk — og at dette etterleveres i alle sektorer og på alle arenaer av samfunnet.
- LHBT opplever alle tjenester og arenaer inkluderende, relevante og respekterende — i alle faser av livet.

Planens overordnede formål skal oppnås gjennom følgende mål, som også beskriver de viktigste strategiske virkemidlene:

1. **I alle statlige sektorer skal lhbt-perspektiver mainstreames**, det vil si: a) integreres i alle prosjekter og planer der mangfold, likestilling, inkludering, diskriminering og mobbing inngår som tema, b) innarbeides i virksomhetenes innsats for arbeidsmiljø og i personalpolitikken, og c) integreres i retningslinjer for det ordinære tjenestetilbudet
2. **Behov som gjelder lhbt-gruppen spesielt bør løses gjennom særlige og målrettede tiltak.** For øvrig må behov ivaretas gjennom det ordinære

¹ Utfyllende referanser for forskning og synspunkter i denne rapporten finnes i de nevnte rapporter. Kun der hvor dette ikke finnes er det oppgitt egne referanser i sluttrapporten.

tjenestetilbudet.

3. **Vurdere å etablere et tverrfaglig ressurscenter** som skal dokumentere, systematisere og tilgjengeliggjøre forskning, gode arbeidsmetoder og praktiske erfaringer på området. For å skaffe fram et godt beslutningsgrunnlag skal det gjennomføres et forprosjekt.
4. **Synliggjøre hvordan diskriminering på ulike grunnlag bør ses i sammenheng** og peke på konsekvenser av multipel diskriminering, dvs. tilfeller der enkeltpersoner diskrimineres ut fra flere grunnlag.

3

INNRETNING OG GJENNOMFØRING AV PLANEN

Lhbt-handlingsplanen har bestod av 64 tiltak fordelt på ansvarsområdene til åtte departementer. Barne-, likestillings og inkluderingsdepartementet (BLD) var ansvarlig for koordinering av planen, og har ledet den interdepartementale gruppen med representanter fra daværende Arbeidsdepartementet (AD), Kunnskapsdepartementet (KD), Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet (FAD), Helse- og omsorgsdepartementet (HOD), Justis- og beredskapsdepartementet (JD), Kulturdepartementet (KUD) og Utenriksdepartementet (UD). I tillegg har Forsvarsdepartementet (FD), Helsedirektoratet og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) v/LHBT-senteret deltatt på noen av møtene.

Den interdepartementale gruppen deltok i utarbeidelsen av planen. Den ble deretter videreført for å sørge for god koordinering av tiltakene i planperioden.

For å involvere sivil samfunn, forskere, forvaltning og fagmiljø er det holdt tre større konferanser i forbindelse med handlingsplanarbeidet: En erfaringskonferanse for å utforme handlingsplanen i 2008, en midtveiskonferanse med 100 deltakere i november 2011, og «LHBT: Status 2013», en konferanse med blant annet lanseringer av to store forskningsrapporter og 200 deltakere.

Midtveis i handlingsplanperioden rapporterte departementene om status på sine tiltak, noe som ble grunnlaget for statusrapporten i 2011.

Opprettelse av LHBT-senteret

Et av de fire overordnede strategiske virkemidlene i planen var å vurdere opprettelsen av et eget ressurscenter for kunnskap om LHBT, slik formulert i tiltak 10 i handlingsplanen. Senteret skulle bistå BLD og andre sektormyndigheter i arbeidet med handlingsplanen spesielt og lhbt-arbeidet generelt.

LHBT-senteret (tidligere navn «Synligsenteret») ble etablert som et prosjekt i Bufdir i 2011, med prosjektleder og to seniorrådgivere. Senteret skal være et nasjonalt kunnskapssenter for seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.

Relevante internasjonale anbefalinger og konvensjoner og regjeringens ikke-diskriminerings- og inkluderingspolitikk ligger til grunn for senterets virksomhet. Hovedmålet til LHBT-senteret er å bidra til bedre livskvalitet blant lesbiske, homofile, bifile og transpersoner, og senteret har dermed et spesielt ansvar for å framskaffe kunnskap om lhbt-personers levekår og spre informasjon om dette. LHBT-senteret skal bistå, men ikke overta, sektormyndigheters og andres aktørers arbeid for å skape et likeverdig samfunn. Å være en pådriver for handlingsplanen skal være en sentral del av LHBT-senterets virksomhet.

Jeg ELSKER
hvem jeg vil..

EVALUERING AV MÅLOPPNÅELSE

4

BEDRE LHBT-LIV ANNO 2014?

Gjennom mange forskningsprosjekter og kunnskapsoppsummeringer har handlingsplanen gitt oss bedre kunnskap om levekårene til lhbt-befolkningen. Kan vi tolke funnene som at det er bedre å leve som lesbisk, homofil, bifil og transperson i Norge i dag – i forhold til for årene forut for handlingsplanen? Har vi, med andre ord, kommet noe nærmere planens hovedmål om likeverdig behandling på alle arenaer, og i alle tjenester, samt en nulltoleranse for diskriminering? Før Uni Helses nye levekårsrapport *Seksuell orientering og levekår* kom i 2013 dannet NOVA-rapporten fra 1999, og Uni Helses holdningsundersøkelse fra 2008 grunnlaget for vår kunnskap om lhbt-personers levekår.

FORSKNINGEN FORTELLER OM LEVEKÅRSUTFORDRINGER

Forskningsrapporter² dokumenterer at levekårene for lesbiske og homofile er bedre i dag enn for ti og tjue år siden, og holdningene overfor lhbt-personer blir stadig mer positive. Bare i løpet av de siste seks årene er det tydelige positive holdningsendringer. Likevel vet vi at det for mange fortsatt byr på utfordringer å være LHBT. Fremdeles er det lhbt-personer som føler de må skjule sin identitet, levekårene til gruppen er på flere områder gjennomsnittlig dårligere enn i befolkningen for øvrig, og selvmordstallene er bekymringsfulle.

Likhetene mellom heterofile og ikke-heterofile er større enn forskjellene når det gjelder levekår, og de aller fleste lhb-personer opplever sin seksuelle orientering som berikende. Likevel viser en betydelig andel lesbiske, homofile og bifile tegn til marginalisering i form av større helseproblemer, mindre tilfredshet med livet, flere negative erfaringer på arbeidsplass og studiested, og mindre åpenhet om sin seksuelle orientering. Det er imidlertid store forskjeller mellom gruppene: Lesbiske kommer gjennomgående bedre ut i levekårsundersøkelser, på noen områder bedre enn heterofile kvinner, mens utfordringene er større for bifile. Bifile skiller seg negativt ut når det gjelder blant annet åpenhet på arbeidsplassen, psykisk helse, selvmordsforsøk, ensomhet og tilfredshet med livet. Også blant homofile og lesbiske er andelen som har forsøkt å ta sitt eget liv mer enn dobbelt så høy som blant heterofile. Større grad av psykisk uhelse gjelder for både lesbiske, homofile og bifile, særlig for unge under 30 år.

Vi har ikke kvantitative eller representative undersøkelser som sier noe om transpersoners levekår i Norge, men det er likevel dokumentert at mange i denne gruppen har betydelige utfordringer. I intervjuer forteller transpersoner om psykiske problemer, blant annet knyttet til det å leve skjult, og flere opplever at de ikke får den hjelpen de trenger i helsevesenet. Det finnes generelt lite kunnskap i samfunnet om hva det vil si å ha en kjønnsidentitetstematikk. En positiv tendens er at stadig flere transpersoner velger åpenhet.

HOLDNINGER OG ÅPENHET

Andres fordommer og holdninger er en viktig faktor som påvirker levekårene for lhbt-personer. Et betydelig flertall uttrykker positive holdninger til lhbt-personer. Kvinners holdninger er mer positive enn menns. Samtidig ser vi en utvikling hvor norske menn beveger seg mot større aksept for lhbt-personer. Selv om de fleste oppgir å behandle alle likt, viser holdningsundersøkelsene at mange er negative til at kjærestepar av samme kjønn, eller transpersoner, leier hverandre eller kysser. Det er større andeler, og flest blant menn, med negative holdninger til bifile. Et mindretall har også negativ atferd overfor lesbiske kvinner og homofile menn. Den vanligste formen for negativ adferd er vitsing, men så mange som en av seks menn har flyttet seg lenger unna en homofil mann for å skape avstand. Omtrent like mange sier at de grøsset når de tenker på en transperson. Transpersoner selv forteller at de opplever lav toleranse for «forstyrrende» kjønnsuttrykk på arbeidsplassen, på skolen, i helsesektoren og andre offentlige institusjoner, i det offentlige rom, i nære relasjoner og innad i familien.

«Homo» er et av de vanligste skjellsordene, og i enkelte miljøer kan det å være homofil eller transperson være et så sterkt brudd på normen at det fører til utestengning, vold eller andre sanksjoner. Dette gjelder særlig strenge religiøse miljøer. Homofobi og transfobi er de mest negative utslagene av heteronormativitet. Med samfunnets holdninger og fobier som bakteppe kan det å være «stolt og homo» eller åpen transperson kreve stor styrke.

HETERONORMATIVITET OG TOKJØNNMODELLEN

Selv om bevisstheten om lhbt-personers rettigheter er større enn tidligere, og holdningene er bedre, tas det fremdeles for gitt at alle man møter er heterofile, og at alle passer inn i båsene «mann» eller «kvinne». Dette kalles heteronormativitet. Normen er å være

² Utdyping og referanser finnes i faktaheftet «LHBT: Status 2014»

slik som majoriteten: heterofil og ciskjønnnet mann eller kvinne (tokjønnmodellen). Forskningen viser også at strukturer i samfunnet er heteronormative. Dette kan for eksempel gjenspeiles i fagplaner i skolen, behandlingen i helsevesenet og i offentlige skjemaer. De heteronormative strukturene blir tydeligst for de som bryter med normer for kjønn og seksualitet. Derfor har lhbt-organisasjonene som regel et normkritisk ståsted for å peke på at samfunnsstrukturene og de fastlagte kategoriene ikke inkluderer alle.

MINORITETSSTRESS OG INTERNALISERT HOMOFØBI

Å bryte med heteronormene kan medføre en følelse av ikke å passe inn, og det innebærer å måtte ta valg hver dag om hvorvidt man skal fortelle at man er homo eller ikke. Forskning viser at de som er skjult på arbeidsplassen og for familien har dårligere psykisk og fysisk helse og trives dårligere på jobben og skolen.

Å holde sin lhbt-identitet skjult gir både mellom-menneskelige og psykiske omkostninger, såkalt minoritetsstress. Dette er den tilleggsbelastningen individer fra stigmatiserte minoritetsgrupper utsettes for. Fremdeles har mange ubehagelige opplevelser med å stå fram, og andre lever skjult i frykt for negative reaksjoner. Likevel kan belastningen med å skjule seg ofte være større enn kostnaden ved å stå fram. Transpersoner forteller at livet tross alt ble lettere når de sto frem som det kjønn de selv opplever seg som. Åpenhet kan dessuten gjøre at flere kjenner lhbt-personer og dermed blir mindre fordomsfulle.

For noen kan minoritetsstresset også handle om internalisert homofobi/transfobi. Det vil si at den enkelte tar inn over seg andres negative holdninger til lhbt-personer, og sliter med å godta sin annerledeshet så mye at de kan komme til å føle avsky for sine homofile følelser eller sin kjønnstilhørighet. Dette kan også skje med barn og unge som vokser opp i homopositive miljøer; selv om det å være annerledes er greit, vil man ikke være annerledes.

HVA TENKER LHBT-ORGANISASJONENE?

LHBT-senteret har gjennomført en spørreundersøkelse blant relevante lhbt-organisasjoner hvor de bes om å vurdere hvilken effekt handlingsplanen har hatt for lhbt-personers levekår i Norge, og i hvilken grad målene som er satt i planen er nådd. Undersøkelsen ga 13 svar fra både sentralt hold og lokallag.

Flertallet av organisasjonene som har svart på undersøkelsen mener homofile, lesbiske og transpersoner har blitt mer synlige de siste seks årene, mens bifile i stor grad fortsatt er usynlige for allmennheten. De kan f.eks. oppleve å møte skepsis og mistro til sin seksuelle orientering.

Selv om organisasjonene mener det har vært en positiv utvikling knyttet til synlighet for lesbiske, homofile og transpersoner fra 2008 til i dag, mener de likevel at det fortsatt gjenstår utfordringer, særlig knyttet til transpersoner: «Transpersoner er blitt mer synliggjort, men ikke mer inkludert i det generelle samfunnet», er en typisk kommentar fra organisasjonene. Også med hensyn til diskriminering er det bifile og transpersoner organisasjonene mener har hatt minst positiv utvikling siden 2008.

På spørsmålet om offentlige tjenester har blitt mer relevante, inkluderende og respekterende overfor lhbt-personer de siste årene er flertallet av organisasjonene delvis enige i at de har blitt bedre med hensyn til barn, ungdom, familier og voksne, mens et flertall er delvis uenige om at tjenestene er blitt bedre for eldre lhbt-personer. Like positive er imidlertid ikke svarene når det spørres spesifikt om hver sektor (se kapittel 8).

5

GJENNOMFØRING AV HANDLINGSPLANEN

Regjeringens handlingsplan for bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner er en historisk milepæl. Planen har både ført til hevet kunnskapsnivå om lhbt-befolkningens levekår og målrettet innsats på flere nivåer i forvaltningen. Handlingsplanen vurderes overveiende positivt av sivilt samfunn, sektormyndigheter og forskningsmiljøer.

Ved å gjennomføre lhbt-handlingsplanen har lesbiske, homofile, bifile og transpersoner blitt synliggjort i mange strategier, planer og tiltak som omhandler mangfold, likestilling og inkludering. Det kan se ut som om det er større bevissthet om at lhbt-personer har særskilte levekårsutfordringer og behov, samtidig som holdningene til lhbt-gruppene blir stadig mer positive. LHBT-senteret blir i økende grad bedt om å delta i handlingsplanarbeid og tiltaksutvikling på tvers av sektorer.

Når det gjelder tjenesteutvikling og kompetanseheving innenfor forvaltningen og eksisterende tjenester, gjenstår det fortsatt en del arbeid før målene i handlingsplanen kan sies å være nådd. I mange tilfeller

er gode kompetansehevingsopplegg, retningslinjer og andre tiltak utviklet, men ikke implementert systematisk, eller ikke videreført. Det finnes imidlertid også eksempler på at det er laget nye faste strukturer og endringer i praksis og retningslinjer som det er grunn til å tro vil gi varig effekt på livskvaliteten for lhbt-gruppene.

Alle de involverte departementene har fått noe høyere kompetanse om lhbt-perspektiver ved å ha gjennomført tiltak for å bedre inkludere lhbt-befolkningen. De fleste av de 64 tiltakene i planen er gjennomført, i alle fall til en viss grad. Imidlertid er det behov for mer kunnskap i forvaltningen, både om hvordan man integrerer lhbt-perspektivet uten å usynliggjøre det, og om hva som er særlige utfordringer for de ulike gruppene innenfor lhbt-paraplyen. I tillegg kreves det kunnskap om det nye diskrimineringsvernet.

Prinsippet om sektoransvar har som i annet likestillingsarbeid vært en bærebjelke i gjennomføringen av handlingsplanen. Dette innebærer at hvert fagdepartement er ansvarlig for arbeidet med realisering av formålet av lhbt-politikken innenfor eget politikkområde, både innenfor departementet og hos underliggende etater. Tilbakemeldingene i *Evalueringsrapporten 2013* viste at underliggende etater ønsker seg tydeligere signaler, for eksempel ved mer veiledning og retningslinjer fra ansvarlig departement. Sektorene etterspør også tydeligere koordinering og spesifisering av ett ansvarlig departement for det overordnede arbeidet med å nå handlingsplanens mål. For eksempel ønsker både forvaltning, forskere og lhbt-organisasjoner en mer systematisk rapportering på aktivitet og tiltak – det er kun i 2011 at det ble sammenfattet en rapportering på alle tiltak.

KOMPETANSEHEVING

Kompetanseheving har vært et viktig innsatsområde i handlingsplanen i nesten alle sektorene som er dekket av planen. Innsatsen i de ulike sektorene varierer. Noen har fokusert på kompetanseheving i forvaltningen mens andre har arbeidet mest med økt lhbt-kompetanse i tjenestene. Mange gode kompetansetiltak er utviklet, særlig i samarbeid med Rosa Kompetanse i LLH³ (Landsforeningen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner). Lhbt-organisasjonene oppfatter særlig utviklingsprosjektene Rosa Kompetanse Barnevern og Rosa Kompetanse Helse som vellykkede. I tillegg har for eksempel både Utenriksdepartementet og Utdanningsdirektoratet utviklet veiledningsmaterieell for henholdsvis utenriktjenesten og lærere,

Politidirektoratet har inkludert LHBT i sitt mangfoldsarbeid og Helsedirektoratet har gitt tilskudd til LLH for å lage informasjonsmaterieell og til en fagkonferanse om seksualundervisning i skolen. Arbeidsdepartementet har avholdt mangfoldskonferanse der LHBT har vært tema, og BLD har hatt egne fagdager.

Til tross for mange gode eksempler på kompetansehevingsprogram, er mangelen på en systematisk kompetanseheving for alle tjenester i en sektor, eller for hele forvaltningen likevel et gjennomgående trekk. I forbindelse med den nye diskrimineringsloven er det behov for en bred kompetanseheving både i sentral og lokal forvaltning.

MAINSTREAMING: HAR LHBT-PERSPEKTIVER BLITT MER INTEGRERT?

Det er mange eksempler fra de siste årene på at lhbt-perspektiver er inkludert i tiltak og handlingsplaner, stortingsmeldinger osv. på spesifikke politikkområder: *Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013-2016)*, *Stortingsmelding nr. 29 (2012-2013)* *Morgendagens omsorg*, *Stortingsmelding nr. 34 (2012-2013)*, *Folkehelsemeldingen og Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2012*. Eksempelene viser at flere departementer tar arbeidet med integrering av lhbt-perspektiver på alvor. Men det er også eksempler på utredninger og handlingsplaner som ikke integrerer seksuell orientering og kjønnsidentitet til tross for at det burde være relevant, jf. målet om integrering av lhbt-perspektiv i alle prosjekter og planer der mangfold, likestilling, inkludering, diskriminering og mobbing inngår som tema. Eksempler på dette er Skjeie-utvalgets rapporter om kjønnslikestilling⁴ og Handlingsplanen *Likestilling 2014* (BLD). Ansatte i sentralforvaltningen vurderer i *Evalueringsrapporten 2013* at integrering av lhbt-perspektiver er lettest å få til i prosjekter og planer der mangfold, likestilling, inkludering, diskriminering og mobbing inngår som tema. Det ser ut til å være vanskeligere å innarbeide lhbt-perspektiver i virksomhetens innsats for arbeidsmiljøet og i retningslinjer for det ordinære tjenestetilbudet. En mangel på integrering i tjenestetilbudet kan være en årsak til at lhbt-organisasjonene ofte ikke opplever de offentlige tjenestene som inkluderende.

Seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk er heller ikke inkludert i veilederen til utredningsinstruksen *Konsekvenser for likestilling: Utredning i forhold til kjønn, nedsatt funksjonsevne*,

³ Du kan lese mer om Rosa Kompetanse på LLHs nettsider: http://www.llh.no/nor/prosjekter/rosa_kompetanse/

⁴ «Politikk for Likestilling», NoU 2011:18 og «Struktur for Likestilling» NoU 2012:15

etnisk opprinnelse, religion mv. I og med at utredningsinstruksen er et av de viktigste virkemidlene for å sikre mainstreaming ville inkludering av lhbt-perspektiver i denne veilederen vært en god mulighet for å nå målet.

Det kan virke som de departementene og direktoratene som har en ansvarlig saksbehandler med tydelig koordinerende rolle for lhbt-tematikk har kommet lengst på integrering av lhbt-perspektiver. I en del tilfeller skyldes nok mangelen på mainstreaming at lhbt-perspektiver regnes som inkludert uten at lesbiske, homofile, bifile og transpersoner i det hele tatt er nevnt eksplisitt i mangfolds- og likestillingsarbeidet. Et eksempel på dette er Utdanningsdirektoratets mobbeprogrammer som hverken har egne lhbt-tiltak eller gir lærerne kompetanse om lhbt-elever som sårbare grupper. Her ligger det en utfordring i å få formidlet hva mainstreaming betyr: At meningen er å løfte fram lhbt-personer slik at utfordringer og behov blir synlige. Enkeltgruppene i lhbt-paraplyen kan dessuten drukne i det store mangfoldet, for eksempel når Helse- og omsorgsdepartementet kvitterer ut et tiltak om lhbt-helse til tross for at innsats kun er blitt rettet mot bifile og homofile menn.

I ettertid kan man se at ikke alle tiltak i handlingsplanen egner seg for å nå alle lhbt-målgrupper, og kanskje burde vært rettet mer inn mot f.eks. lesbiske og bifile kvinner, eller kun mot transpersoner.

LHBT-SENTERET I FAST DRIFT

Handlingsplanens mål var å vurdere å opprette et ressursenter: LHBT-senteret er nå fullt implementert som en del av Bufdirs likestillingsarbeid. Tre seniorrådgivere er fast ansatt, seksjonssjefen i Seksjon for sosial inkludering er senterets leder, og mandatet er foreslått revidert i 2014.

LHBT-senteret jobber på tvers av sektorer og kompetansen blir etterspurt blant sektormyndigheter, organisasjoner, studenter og forskere. Senteret har ansvar for driften av lhbt.no med en kunnskapsbase over norsk forskning. Bufdir har fått ansvar for en rekke tiltak i handlingsplanen som i all hovedsak har vært knyttet til BLD og Bufdirs sektoransvar og flere forskningsprosjekter. Senteret kan i fremtiden i større grad samarbeide med andre sektorer, og relevante departementer og direktorater kan benytte seg mer av senterets kompetanse.

6

TILSKUDDSFORVALTNING

For å styrke det frivillige arbeidet og det sivile lhbt-samfunnet fikk Bufdir ansvar for tilskuddsordningen «Bedre levekår for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner.» Tilskuddsordningen har bidratt til at en rekke tiltak i handlingsplanen er gjennomført og har vært et viktig bidrag til måloppnåelsen. Lhbt-organisasjonene er fornøyde med tilskuddsordningen, selv om det også er mange gode tiltak som ikke får tilskudd på grunn av begrensninger i de økonomiske rammene.

Til sammen er det satt av 11,8 millioner kroner til aktivitetsstøtte, årlig utbetaling på mellom 1,8 til 2,1 millioner kroner. Nesten halvparten av aktivitetsstøtten gikk til de tre største organisasjonene, LLH, Skeiv Ungdom og Skeiv Verden. Av 269 søknader fikk 171 innvilget søknaden, i de fleste tilfeller med mindre søknadssum enn det ble søkt om. I 2013 fikk Bufdir også ansvar for å gi tilskudd til drift. Det er søkt om til sammen kr 70 millioner, og tildelt 28 millioner, hvorav ca. 17 millioner til drift, de siste to årene.

Ordnningen stimulerer et stort antall organisasjoner og grupper til nasjonal og lokal aktivitet, sett i forhold til målgruppens størrelse. Det er stor bredde i hva det gis tilskudd til. Ordningen gir tilskudd til alt fra store informasjonskampanjer i skolene, satsninger rettet mot kjønnsstatistikk, Pride-arrangementer og motarbeidelse av diskriminering og mobbing i idretten, til små kor og velferdstilbud for lokale lhbt-lag. Tiltakene oppnår til sammen alle målene i regelverket: økt deltakelse og kunnskap, holdningsendringer, åpenhet, trygghet på ulike arenaer, motarbeidelse av diskriminering og at lhbt-organisasjonen lettere skal drive interessepolitisk arbeid og god service til egne medlemmer. Det er også en styrke at det gis ubundne driftstilskudd til interesseorganisasjonene.

Det har imidlertid vært en utvikling hvor færre og færre lokale lag søker om velferdstiltak, og flere større tiltak får tilskudd. Det gis også en god del midler til Pride-arrangementer. Tiltakene når de fleste av de prioriterte satsningsområdene i statsbudsjettet. Unntaket er tiltak rettet mot arbeidslivet, hvor det er svært få søknader hvert år.

Det er blitt en bedring i rapporteringen på tilskuddsmidlene, selv om det er de større organisasjonene som kanskje er best på rapporteringen. Her er det imidlertid mye opp til Bufdir å gi klare retningslinjer for hvordan man skal rapportere og føre

regnskap. Det bør også gjennomføres flere stedlige kontroller for å sjekke at tiltak gjennomføres.

Det søkes om tilskudd til svært mange gode tiltak, selv om prosjektbeskrivelsene er av varierende kvalitet. Det søkes også om mye høyere beløp hvert år enn det bevilges midler til. Det er mange gode tiltak som må avslås eller hvor tilskuddet må nedjusteres hvert år på grunn av forholdsmessige lave bevilgninger til ordningen.

Handlingsplanen nevner også to andre tilskuddsordninger: Den ene er *Mangfold og inkludering*, myntet på organisasjoner som jobber for innvandrere og etniske minoriteter, men hvor det også skulle oppmuntres til søknader knyttet til lhbt-tematikk. Denne tilskuddsordningen har vært administrert av Landsforeningen for Norske Ungdomsorganisasjoner. *Mangfold og inkludering* har mottatt flere søknader innenfor seksuell orientering, de fleste søkere har vært organisasjoner som kun jobber med LHBT. Men LNU har ingen rapportering på lhbt-formål, fordi det ikke har vært ansett som et av målene for ordningen. Det siste året har det vært to søknader fra andre organisasjoner som ønsker å jobbe med feltet, som har fått støtte.

Kulturdepartementet hadde også et tiltak i handlingsplanen om å støtte kulturtiltak og festivaler for LHBT. Dette ble gjort ett år, uten å opprette noen fast støtteordning, etter dette har søknadene vært henvist til Bufdir. Sivilt samfunn etterspør en tilskuddsordning for skeiv kunst og kultur, administrert av Kulturrådet.

Tilskuddsordningen i Bufdir fungerer etter formålet, men man kan vurdere om tilskuddsordningene til lhbt-formål bør få annen struktur og økte rammer. En mulighet er å dele tilskuddsordningen *Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner* i to: For driftstilskudd og større prosjekter kan ordningen bestå som i dag, mens aktivitetstilskudd til mindre tiltak kan ha en forenklet søknadsprosess (se side 17).

7 FORSKNING OG KUNNSKAPSUTVIKLING

Handlingsplanens mål på området forskning og kunnskapsforvaltning er i stor grad nådd. Gjennom forskningsprosjekter har vi fått ny kunnskap om holdninger og levekår generelt, og spesielt med hensyn til etniske minoriteter, lhbt-personer med funksjonsnedsettelse og samer. For første gang har vi levekårsdata om bifile og forskningsbasert kunnskap om transpersoner i Norge. LHBT-senteret har vært sentralt i

utlysning av forskningsprosjekter, og også med hensyn til formidling av forskning. En egen kunnskapsbase på nett, lhbt.no, ble lansert i 2013.

Flere forskningsprosjekter har blitt gjennomført som kunnskapsoppsummeringer. Disse er ofte i stor grad basert på utenlandsk forskning og det er derfor noe usikkert om dette gjelder for norske forhold.

Forskere, sivilt samfunn og ansatte i departementer og direktorater peker på at det er mangel på, og behov for, godt grunnlagsmateriale, det vil primært si statistikk, på lhbt-området. Dette er en av hovedutfordringene når det gjelder kunnskapsutviklingen. Generelt sett mangler vi robuste data om levekår generelt, og arbeidsliv og helse spesielt, for alle lhbt-personer, og særlig med hensyn til bifile og transpersoner.

Det har vært vanskelig å få inkludert seksuell orientering og kjønnsidentitet i store nasjonale undersøkelser, noe som kunne sikret en jevnlig tilgang på levekårs- og helsedata. For eksempel har man ikke med seksuell orientering som bakgrunnsvariabel i undersøkelsene til SSB, i innbyggerundersøkelsen som gjennomføres av Difi eller i store folkehelseundersøkelser. Det ble gjennomført et prøveprosjekt hos SSB som del av handlingsplanen om å inkludere seksuell orientering i nasjonal levekårsundersøkelse. Dette arbeidet er ikke videreført. Som tidligere nevnt er heller ikke seksuell orientering eller kjønnsidentitet nevnt i veileder til utredningsinstruksen *Konsekvenser for likestilling*. Imidlertid er inkludering av levekårsdata for minoritetsgrupper en viktig del av arbeidet til *Forum for likestillingsdata*, som Bufdir leder.

For å utdype kunnskapen som har framkommet i de siste årenes forskningsprosjekter, og for å forstå hvorfor lhbt-personer fremdeles har levekårsutfordringer, er det behov for flerårige prosjekter. For eksempel kan doktorgradsprosjekter gå dypere inn i foreløpige funn og finne årsakssammenhenger som forklarer tall. Tematikken blir ikke løftet frem i prosjekter som gjennomføres i relevante forskningsprogram i forskningsrådet, for eksempel *Program for forskning om velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM)*.

Organisasjonene mener lhbt-perspektiver er bedre inkludert i forskning om arbeidsliv, oppvekst og levekår i dag enn for seks år siden, og trekker kunnskapsutviklingen de siste årene frem som positivt. Likevel mener de det er behov for fortsatt innsats, og mener særlig det er behov for mer kunnskap om transpersoners og bifiles levekår.

Utfordringer framover:

1. DOKUMENTERE LEVEKÅR OG SIKRE TILSTREKKELIG DATATILFANG

Seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk er ikke tilstrekkelig inkludert i offentlige utredninger, rapporter og forskning.

For å dokumentere levekårene til lhbt-befolkningen over tid behøves et indikatorsett med tilfredsstillende datagrunnlag. Å følge med på levekårsutviklingen for lhbt-befolkningen er en av LHBT-senterets viktigste mandatfestede oppgaver. Systematisk og jevnlig innsamling av levekårsdata er nødvendig for å bygge opp et robust datagrunnlag.

I veilederen til instruksene for offentlige utredninger *Konsekvenser for likestilling* er ikke diskrimineringsgrunnlagene seksuell orientering og kjønnsidentitet tatt med. For å få mainstreamet lhbt-perspektivet inn kunnskapsutviklingen og synliggjøre LHBT i offentlige utredninger kunne dette vært et viktig virkemiddel.

Mangel på nasjonale lhbt-data gjør det vanskelig å framskaffe statistikk. Hvordan kan spørsmål om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk inkluderes i nasjonale folkehelseundersøkelser, Difs innbyggerundersøkelse, SSB sine levekårsundersøkelser og andre nasjonale undersøkelser?

2. DATAGRUNNLAGET OM TRANSPERSONER ER SÆRLIG SVAKT

Det finnes ingen kvantitative data om transpersoner i Norge, og det er vanskelig å følge med på levekårene til transbefolkningen. Metodeutvikling og utviklingsprosjekt for å måle levekår knyttet til kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk blir en viktig utfordring framover.

Siden transpersoner utgjør en liten gruppe i befolkningen er det flere metodiske utfordringer knyttet til gjennomføring av kvantitative undersøkelser i Norge. En mulighet for å få frem kunnskap om hvordan det er å leve som transperson, kan være deltakelse i nordiske eller europeiske prosjekter, for eksempel deltakelse i Transgender Europe sitt peer interview-prosjekt.

3. MER PRAKTISK OG TJENESTENÆR KUNNSKAPSFORMIDLING GJENNOM LHBT.NO

Lhbt.no har en mengde lenker til forskning og faglitteratur, en ordliste og introduksjonsartikler til lhbt-feltet. For at tjenesteytere i ulike sektorer skal få relevant informasjon og kompetanseheving trengs også mer pedagogisk tilrettelagt informasjon, veiledere og råd om god praksis.

Lhbt.no er heller ikke godt kjent i mange viktige målgrupper, og trenger mer målrettet innsats for å nå ut.

Andre områder med behov for kunnskapsutvikling:

- **Barn og oppvekst:** Vi mangler dyptgående kunnskap om levekår og oppvekst for unge lhbt-personer, i et utviklingsperspektiv. Dette kan for eksempel gjøres gjennom longitudinelle studier som følger samme personer i mange år. Det er også mangel på kunnskap om vold i nære relasjoner, der foreldre utøver vold mot barn som ikke følger kjønnsnormer eller heteronormer.
- **Bisexualitet og bifil identitet:** Det er behov for mer kunnskap og dyptgående analyser av det å leve som bifil i Norge. Vi har gode data om dette i Uni Helses levekårsundersøkelse, og en mulighet er å se nærmere på hvorfor bifile kommer dårligere ut på flere levekårsvariabler sammenliknet med lesbiske, homofile og heterofile.
- **Diskriminering i arbeidslivet:** Vi vet lite om hvordan lhbt-personer blir diskriminert - både direkte og indirekte. Det finnes også få robuste tall knyttet til omfang av diskriminering i Norge, men vi vet fra Sverige at det foregår diskriminering i ansettelsesprosesser av lesbiske og homofile.
- **Flerfoldig diskriminering:** Det finnes lite kvantitativ data fra Norge om hvordan det er å leve med sammensatte identiteter: Hvordan slår det ut for levekår og livskvalitet om en lhbt-person også tilhører en etnisk eller religiøs minoritet eller har nedsatt funksjonsevne?
- **Lhbt-historie og skeiv kultur:** Det er det gjort svært lite forskning på språk, litteratur og skeiv kultur. Det er også et behov for å skrive organisasjonshistorien til den norske homobevegelsen.

8

SEKTORVIS LHBT-INNSATS

Handlingsplanen var en ambisiøs plan, og mange viktige og vellykkede tiltak har vært gjennomført. Gjennomføringsgraden og antall tiltak har variert på de ulike sektorområdene. Særlig tiltak hvor organisasjonene har vært inkludert har vært vellykket. LHBT-senteret har siden oppstarten hatt ansvar for, eller vært pådriver for, gjennomføringen av mange av tiltakene i handlingsplanen.

Her følger en gjennomgang av det viktigste som er oppnådd i hver sektor, og framtidige utfordringer som gjenstår:

SKOLE OG UTDANNING

Skole- og utdanningsmyndighetene har i handlingsplanperioden arbeidet for inkluderende læringsmiljøer og mot mobbing gjennom den nasjonale satsingen *Bedre læringsmiljø 2009-2014*. Imidlertid er ingen enkeltgruppe trukket fram i dette arbeidet, heller ikke lhbt-personer. Tiltakene har vært generelle, og LHBT er ikke nevnt. Utdanningsdirektoratet har nylig satt i gang et arbeid med ny handlingsplan for læringsmiljø, og i dette arbeidet trekkes lhbt-personer fram som risikogrupper som skal synliggjøres. Rosa Kompetanse Skole er et kompetanseprogram for lærere som utdanningsdirektoratet har gitt støtte til, men de har kun besøkt et fåtall av skolene. I år ble tilskuddet til Rosa Kompetanse halvert. Det er ikke satt i gang tiltak med hensyn til et inkluderende arbeidsmiljø for lærere som er LHBT.

I elevundersøkelsen, som registrerer mobbing, er et spørsmål om seksuell orientering tatt inn, men kun som et valgfritt spørsmål. Denne undersøkelsen gir derfor ikke sikre tall om situasjonen for lhbt-elever i norske skoler. Andre undersøkelser viser imidlertid at bifile og homofile elever blir mobbet i langt større grad enn heterofile. De elevene som oppgir at de er homofile eller bifile er også de som i størst grad mobber selv. En av fire mannlige homofile studenter rapporterer om trakassering fra lærer i løpet av det siste året. Det er mer enn tre ganger så ofte som heterofile mannlige studenter. Transpersoner forteller også om særlig utfordrende skolehverdag. Skeiv Ungdoms normkritiske skoleprogram har fått tilskudd fra Utdanningsdirektoratet årlig, og anses som et godt bevisstgjøringsprogram for elever. Fagplanene for grunnskolen er oppdatert med kompetansemål både om ulike familiekonstellasjoner, seksuell orientering og

kjønnsidentitet, men lærebøkene inkluderer ofte ikke disse temaene. I de nyeste naturfagsbøkene er kun homofili nevnt, og da i kapitler om identitet og vanskelige følelser, men tematikken er fraværende i kapitler om seksualundervisning. Utdanningsdirektoratet har laget, og senere revidert, *Seksualitet i skolen*, en veileder for lærere som inkluderer et lhbt-perspektiv. Uke 6, et lhbt-inkluderende seksualundervisningsopplegg laget av Sex og Politikk, med støtte fra Utdanningsdirektoratet, gjennomføres årlig av rundt 50.000 elever.

LLH har gjennomgått skolemateriell og læringsplaner og ser en tendens til endring i positiv retning, hovedsakelig i grunnskolen. Generelt sett ser lhbt-organisasjonene likevel store utfordringer i skole- og utdanningssystemet. I spørreundersøkelsen sier de fleste respondentene at undervisningen ikke er inkluderende og relevant for lhbt-personer. Læreren er avgjørende for hvordan temaet blir tatt opp som del av undervisningen. Fagbøkene oppleves i stor grad som heteronormative. Sivilt samfunn etterspør også strukturelle endringer i profesjonsutdanningene, fordi det kun er noen få profesjonsutdanninger som har en ordning med faste fagdager om lhbt-tematikk.

Utfordringer framover:

1. VI VET LITE OM HVA PROFESJONENE I VELFERDSYRKENE VET OM LHBT

Det finnes ingen samlet oversikt over hva studentene i profesjonsutdanningene lærer om LHBT, eller hva profesjonsutøvere på utdannings-, helse-, sosial- og barnevernsfeltet har av kunnskap om spesielle behov og utfordringer for lesbiske, homofile, bifile eller transpersoner. Forskningsrapporter tyder på at kunnskaps- og bevissthetsnivået fremdeles er meget lavt. Det er særlig om kjønns mangfold hos barn og en grunnforståelse av lhbt-perspektiver og heteronormativitet som er nødvendig kunnskap for profesjonsutøvere i velferdsyrker. Slik kunnskap er viktig som grunnlag for kompetansehevede tiltak og oppdaterte fagplaner.

2. OPPDATERTE LÆREBØKER

Kunnskapsmålene om seksuell orientering og kjønnsidentitet er ikke inkludert i lærebøker og læringsmateriell for grunnskolen, og dermed blir homofili og transtematikk gjort usynlig. Læreverkene er gode redskaper både for å gi gjenkjennelse for barn og unge som ikke er heterofile eller cis-kjønnede, og for

å forebygge transfobi og homofobi. En mulig innsats overfor redaktører av lærebøker kan vurderes.

3. ET INKLUDERENDE LÆRINGS MILJØ

Fremdeles er transfobi og homofobi i klasserommet og i skolegården en utfordring, både fra medelever og lærere. Det er et behov for å synliggjøre ikke-heteronormative elevers og studenters særskilte utfordringer med hensyn til identitetsutvikling, åpenhet og «å bli gjort annerledes». Skolen kan motvirke minoritetsstress og internalisert homofobi som kan følge av disse utfordringene.

Alle elever som har utfordringer og tanker rundt seksuell orientering og kjønnsidentitet skal ha trygge voksenpersoner i skolen som kan snakke åpent om temaet. Både lærere og helsesøstre trenger kompetanse i å snakke om komme-ut-spørsmål.

4. LÆRERE SOM TRYGT OG NATURLIG INKLUDERER LHBT-PERSPEKTIVER I UNDERVISNINGEN

Kompetanse om LHBT er ikke eksplisitt inkludert i retningslinjer for fagplaner for lærerutdanningen. Det ser ut til å være et behov for kompetansehevende tiltak som kurs og etterutdanning rettet mot lærere.

Det kan virke som det er manglende kunnskap om hvordan inkludere lhbt-perspektiver også i andre fag enn RLE og naturfag.

5. KJØNNSMANGFOLD I BARNEHAGENE

Barnehagene har behov for barnehagelærere som har kompetanse i kjønns mangfold, det vil si at de bidrar til at barn får prøve ut, leke og være seg selv uten å oppleve å få merkelapper (lesbisk, homofil, bifil, transperson), negative reaksjoner eller sanksjoner fra omgivelsene.

BARN OG FAMILIE

Det er utviklet kompetansetiltak både i barne- og familievernnet i handlingsplanperioden. Rosa Kompetanse Familievern ble gjennomført tidlig i perioden i store deler av familievernnet, mens Rosa Kompetanse Barnevern har blitt prøvd ut som et utviklingsprosjekt i ca. fem institusjoner i Bufetat, med svært gode tilbakemeldinger. Kompetansehevingsprogrammet er nå tilgjengelig for

hele etaten. Det er ikke gjort kompetansehevende tiltak overfor kommunal barnevernstjeneste, men de er en tiltenkt målgruppe for Rosa Kompetanse Barnevern fra LLH. En fagkonferanse i 2011 om lhbt-tematikk resulterte i at tre familievernkontor gjennomførte et kompetansehevingsprosjekt om barn og unge med kjønnsidentitetstematikk.

Buudir ved LHBT-senteret har arrangert kompetansehevende konferanser og møter, og har jevnlig *Skeiv Lunsj* - korte fagseminarer i første rekke rettet mot saksbehandlere. I tillegg har LHBT-senteret holdt innlegg og foredrag i ulike møtesammenhenger i barne- og familievernnet generelt, og i Buudir spesielt. Nettsiden *lhbt.no* er kjent blant mange saksbehandlere, og er integrert med Norsk barnevern- og familievern-bibliotek (*nbbf.no*), slik at artikler om LHBT blir inkludert når man gjør litteratursøk på *nbbf.no*.

I Buudir er lhbt-perspektivet godt integrert i mangfolds- og likestillingsarbeidet, og det har vært flere prosjekter på tvers av grunnlag. Arbeidet med de ulike diskrimineringsgrunnlagene er organisert i samme seksjon, med mål om å ha en bred tilnærming til likestilling, muliggjøre godt arbeid på tvers samt ivaretagelse av interseksjonalitet.

I arbeid med vold i nære relasjoner og tvangsekteskap tematiseres også LHBT. Lhbt-perspektivet er spesielt godt integrert i arbeidet med fosterhjem, og fosterhjemsforskriften ble endret i forbindelse med innføring av felles ekteskapslov. Det har vært flere kampanjer for å rekruttere lhbt-befolkningen som fosterforeldre, men det finnes ingen oversikt over hvor mange likekjønnspar som er rekruttert.

I en rapport fra Rokkansenteret som undersøkte familievernnet og det statlige barnevernets tilbud til lhbt-personer, svarer mange ansatte at de aldri har møtt lhbt-personer i tjenestene, og samtidig mener flertallet at dette er et av områdene de har lite kompetanse på. Forskning fra NOVA tyder på at det er langt større andeler skeiv ungdom enn heterofil ungdom som har mottatt tjenester fra barnevernet. Til tross for dette, kan det virke som seksuell orientering og kjønnsidentitet i liten grad tematiseres i det praktiske arbeidet i tjenestene. Imidlertid er lhbt-perspektivet inkludert i kompetansehevingsprogrammet *Handlekraft*, som handler om sensitivisering med hensyn til psykiske, fysiske og seksuelle overgrep. Behovet for å få mer kunnskap om lhbt-personer i barnevernet ble også trukket frem av Fafo og NOVA i evalueringen av barnevernets institusjonstilbud⁵.

Det har i liten grad blitt gjennomført brukerundersøkelser i barne- og familievern som har inkludert spørsmål om LHBT. Lhbt-perspektiver inkluderes i etatens kvalitetsutviklingsprogram gjennom mål om utvikling av likeverdige tjenester.

I spørreundersøkelsen LHBT-senteret gjennomførte i forbindelse med denne sluttrapporten svarte lhbt-organisasjonene at barnevernstjenestene oppleves som mindre gode og relevante for lhbt-personer. Rosa Kompetanse trekkes fram som et godt tiltak. LLH mener at Rosa Kompetanse Barnevern er deres viktigste program. Organisasjonene sier det er positivt at det har skjedd mye med hensyn til retten til familieliv for lhbt-personer de siste årene, blant annet med hensyn til foreldreskap. En respondent mener manglende finansiering av lhbt-tiltak har vært et problem: « (...) Samtidig registrerer vi mye manglende kompetanse i møte med ulike tjenester. Manglende finansiering av lhbt-tiltak rettet mot eksempelvis barnevernssektoren er bekymringsverdig.»

Utfordringer framover:

1. IMPLEMENTERE ROSA KOMPETANSE BARNEVERN I BUFETAT, SAMT KOMMUNENE

Alle ansatte i barnevernstjenestene trenger kunnskap om komme-ut-prosesser, minoritetsstress og internalisert homofobi, og hvordan dette kan føre til psykisk uhelse og utagerende atferd. Det er fremdeles behov for arbeid for å skape trygge institusjoner og tjenester uten homofobi og transfobi.

Det kan vurderes å gi støtte til en egen stilling i Rosa Kompetanse i LLH for å gjennomføre kompetansetiltak rettet mot barnevern både i statlig og kommunal sektor for å sikre implementering.

2. KUNNSKAP OM HVORDAN FAMILIEVERN- OG BARNEVERNSTJENESTENE MØTER BEHOVENE TIL LHBT-PERSONER OG DERES FAMILIER, SOM GRUNNLAG FOR VIDEREUTVIKLING AV LIKEVERDIGE TJENESTER

Vi mangler en gapanalyse mellom lhbt-personers behov og det tjenestene tilbyr i dag.

Det er en utfordring at vi i liten grad vet noe om antall plasseringer i fosterhjemsfamilier bestående av likekjønnspar, antall likekjønnspar som hadde

ønsket å bli vurdert som adopsjonsforeldre, eller hvor mange lhbt-personer som brukere av barneverns- og familieverntjenester.

3. TJENESTEUTVIKLING: FORELDRE OG FAMILIE TIL TRANSPERSONER OG LHB-PERSONER HAR BEHOV FOR ET OFFENTLIG STØTTEAPPARAT I KJØNNSSKORRIGERINGSPROSESSER OG KOMME-UT-PROSESSER

Prosjektet i Familievernet «Hva trenger barn og unge med alternativt kjønnsuttrykk, og deres familier?» kan være et grunnlag for videre tjenesteutvikling i familievernet på dette området.

4. TRYGGE BOLIGER FOR LHBT-UNGDOM SOM IKKE KAN BO HJEMME

Dette gjelder både etniske og religiøse minoriteter, og andre ungdommer og unge voksne som blir kastet ut hjemmefra på grunn av sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet. En utfordring er at de i mange tilfeller har behov for å flytte ut av kommunen.

KULTUR, FRITID, IDRETT OG FRIVILLIGE ORGANISASJONER

Idretten har sett resultater av arbeidet mot homohets og en tydelig ledelse som fremmer inkludering og åpenhet rundt lhbt-personer. En felles strategi for å få idrettsledere til å snakke inkluderende og åpent om lhbt-tematikk har blitt implementert i Norges idrettsforbund. Sivilt samfunn sier i undersøkelser at de er fornøyde med idrettens innsats for inkludering, selv om lhbt-organisasjonene i den seneste tiden har vist stor motstand mot at Norges fotballforbund ser regnbueflagg som politisk markering. Idretten er en kjønnsdelt arena, noe som kan by på utfordringer med hensyn til inkludering, og kan være en vanskelig arena å være åpen på. Det kan se ut som lhbt-personer i større grad enn heterofile slutter med organisert idrett tidlig.

Målene i handlingsplanen om å utvikle tilbud til personer som er utsatt for multipl diskriminering er ikke nådd. Imidlertid har lhbt-organisasjonene, gjennom nye forskningslanseringer om temaet, fått en større bevissthet om å inkludere etniske minoriteter og mennesker med nedsatt funksjonsevne, og har opprettet samarbeid med disse gruppene.

⁵ Backe-Hansen, Elisabeth, Elisiv Bakketeig, Heidi Gautun & Arne Backer Grønningseter (2011). Institusjonsplassering – siste utvei? Betydningen av barnevernsreformen fra 2004 for institusjonstilbudet. NOVA-Rapport 21/2011

Kultursektoren er den sektoren som sivilt samfunn er mest kritiske til, og respondentene i spørreundersøkelsen ser ikke at Kulturdepartementet tilbyr tjenester, tiltak eller tilskuddsordninger som er relevante og inkluderende for lhbt-personer og lhbt-kultur. Lhbt-organisasjonene savner et engasjement for å ta vare på og fremme kultur i et skeivt perspektiv.

Handlingsplanen hadde ikke mange tiltak innenfor kulturarenaen, men mange kulturtiltak har fått støtte gjennom Bufdirs tilskuddsordning *Bedre levekår for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner* (se mer i egen del om tilskuddsforvaltning). Kulturdepartementet har ikke opprettet noen egen ordning for støtte til lhbt-kultur eller skeiv kunst. Dette kan være et mulig viktig innsatsområde framover. Gjennom nettverksseminaret *Hva er lhbt-kultur/skeiv kultur – og hvordan ta vare på den* kom det fram et stort behov for å opprette et skeivt arkiv, og eventuelt et skeivt museum, for å unngå at viktig lhbt-historie vil gå tapt. Universitetet i Bergen (UiB) har på eget initiativ startet en innsamling til «Skeivt Arkiv», men det har vist seg vanskelig å skaffe økonomisk støtte til arbeidet.

I perioden har to små dokumentasjonsprosjekter om skeive liv startet opp som del av handlingsplanen: I forbindelse med Uni Helses levekårsprosjekt ble det satt i gang en nettinnsamling av skeive historier (ved Tone Hellesund UiB). Marion Artzen (Stensveen ressurscenter) har også fått støtte til et prosjekt som går ut på å intervju eldre transpersoner til en livshistorieinnsamling. Stensveen ressurscenter har også på eget initiativ tatt vare på mye av arkivet til Foreningen for transpersoner.

Selv om organisasjonene trekker frem Idrettsforbundets arbeid mot homofobi som positivt, mener de ellers fritids-, idretts- og kultursektoren har en lang vei å gå. Det etterlyses fokus på, og midler til, skeiv kultur, og kompetanseheving av ansatte og ledere innenfor idrett og frivillige organisasjoner.

Utfordringer framover:

1. DOKUMENTERE, TA VARE PÅ OG GJØRE TILGJENGELIG HISTORISK LHBT-KULTUR

Mye av den norske homohistorien/skeive historien kan gå tapt: Det er behov for å sikre støtte til og utvikling av et «skeivt arkiv» og museum.

2. FREMME FRIVILLIG INNSATS OG GRASROTBEVEGELSE I HELE LANDET, GJENNOM FORENKLET STØTTEORDNING OG MER TILSKUDD TIL FRIVILLIGE AKTIVITETER

Det er en utfordring at mye av den frivillige aktiviteten er konsentrert i store byer, slik at ikke de som bor i distriktene har nærhet til møteplasser. I tillegg ser vi en trend der de fleste prosjekter går gjennom de store organisasjonene. Gjennom enklere og mer tilgjengelig støtteordning kan små organisasjoner og tiltak lettere få støtte. Det bør vurderes om tilskuddsordningen til lhbt-organisasjoner bør få annen struktur og økede rammer: En forenklet søknadsprosess via webskjema for aktivitetsstøtte til mindre tiltak (f.eks. inntil kr 50.000).

3. INNSATS FOR Å HINDRE AT LHBT-UNGDOM MELDER SEG UT AV IDRETTE

Det er behov for å sikre at Norsk idrettsforbunds arbeid mot homohets og for inkludering videreføres.

En særlig utfordring er knyttet til hvordan transpersoner kan delta i kjønnsdelt idrett.

4. MANGLENDE MULIGHET FOR SØKNADER OM STØTTE TIL SKEIV KUNST OG KULTUR

Kunst og kultur bidrar til å motvirke homofobi og transfobi, og øker synligheten til lhbt-personer. Organisasjonene mottar støtte til kulturtiltak, men en satsing på profesjonelle utstillinger, filmer og kunstutøvere mangler.

ARBEIDSLIV

I handlingsplanen er det for denne sektoren skissert opp mål knyttet til å motarbeide mobbing i arbeidslivet og å belyse og formidle informasjon om LHBT og lhbt-personers situasjon i arbeidslivet. Det var også et mål at arbeidstilsynet skulle ha et fokus på denne problematikken.

Ny forskning viser at lesbiske og homofile opplever mindre diskriminering i arbeidslivet enn tidligere, men fremdeles har 10 prosent opplevd dette. Kun et mindretall av arbeidsplasser i Norge har mangfolds- og inkluderingsplaner, dette gjelder noen flere virksomheter i offentlig enn i privat sektor. LHBT er imidlertid inkludert

i et fåtall av disse planene. Mange bifile og en god del homofile og lesbiske er ikke åpne på arbeidsplassen. Transpersoner forteller om til dels alvorlig diskriminering, og i verste fall utstøting fra arbeidslivet.

Daværende FAD, som hadde ansvar for den statlige arbeidsgiverpolitikken, har gjennomført tiltakene de hadde ansvar for i handlingsplanen. De arrangerte en erfaringskonferanse med deltakere fra flere departementer, LDO, NHO og LLH, og har sendt ut en personalmelding om mangfold hvor seksuell orientering er inkludert. LHBT inngår i det generelle mangfoldsbegrepet og arbeidet i departementet, men er ikke trukket frem som en egen gruppe. Arbeids- og sosialdepartementet har kun ansvar for ett tiltak i planen, dette er gjennomført. Statens Mangfoldnettverk er et sektorovergripende nettverk som arbeider med likestillingsspørsmål særlig knyttet til arbeidsgiveransvar og arbeidsmiljø i etatene. Her er også lhbt-tematikk satt på dagsorden.

Den nye diskrimineringsloven trekkes frem av lhbt-organisasjonene som et viktig middel knyttet til å innarbeide lhbt-perspektivet i arbeidslivet. Slik situasjonen er i dag mener imidlertid få av organisasjonene at LHBT er innarbeidet i arbeidsmiljø- og personalpolitikken i Norge eller at arbeidslivet oppleves som trygt for lhbt-personer.

Utfordringer framover:

1. ÅPNE OG TRYGGE ARBEIDSMILJØER

For å oppnå trygge arbeidsmiljøer burde arbeidslivets parter både kjenne til diskrimineringslovverket og ha kunnskap om hvordan drive et aktivt likestillingsarbeid overfor lhbt-personer. Likestillingsarbeid forutsetter både kunnskap og åpenhet, samt en bevissthet om arbeidstakeres åpenhetsdilemma og minoritetsstress. Åpenhet omkring bifile er en særskilt utfordring. Verneombud bør også ha kompetanse om seksuell orientering og kjønnsidentitet for å bidra til skape trygge arbeidsplasser for lhbt-personer.

Homofobi og transfobi er en utfordring også i arbeidslivet, og en kampanje for å endre holdninger kan bevisstgjøre.

2. OPPDATERE REGELVERK OG KOMPETANSEHEVING ETTER NY DISKRIMINERINGSLOV

LHBT bør være inkludert i veileder for aktivitets- og rapporteringsplikten, i retningslinjer for opplæring av verneombud og arbeidsmiljøutvalg mv.

Difis opplæringsprogrammer for nyansatte i Staten og lederopplæring bør inkludere kompetanseheving om LHBT.

Arbeidstilsynet trenger kompetanseheving mht. ny diskrimineringslov, arbeidsmiljø og trakassering på grunnlag av seksuell orientering eller kjønnsidentitet for å kunne inkludere dette i sitt arbeid.

Det bør sikres oppfølging av anbefalinger for medarbeiderundersøkelser, inkludert hvordan lhbt-perspektivet kan inkluderes på god måte.

3. TRANSPERSONER HAR SÆRLIG UTFORDRINGER I ARBEIDSLIVET

Arbeidsplassforskriften bør oppdateres, særlig med hensyn til tilpassede garderobeløsninger og arbeidsklær. Det bør vurderes om det skal utvikles retningslinjer for hvordan staten som arbeidsgiver skal inkludere transpersoner og kjønnskorreksjonspasienter.

Arbeidsplasser har ingen steder å henvende seg for kunnskap om transtematikk og råd i konkrete situasjoner. En måte å løse denne utfordringen på kan være å opprette et nasjonalt ressurscenter eller kompetansemiljø for kunnskap om trans* i arbeidslivet. Det bør vurderes arbeidsmarkedstiltak rettet mot transpersoner som faller ut av arbeidslivet, særlig etter skifte av kjønnsuttrykk.

INNVANDRING, ASYL OG INTEGRERING

Ny kunnskap om livssituasjonen til lhbt-personer med etnisk minoritetsbakgrunn har framkommet gjennom forskningsrapporten *Åpne rom - lukkede rom*. Det kan se ut som de med størst utfordringer er lhbt-personer fra minoritetsgruppene som har bodd kortest tid i Norge, samt transpersoner. De kan bli trakassert, bli kastet ut hjemmefra, truet med vold eller utsatt for vold. En utfordring for lhbt-personer fra etniske minoriteter er at de hverken føler seg hjemme i lhbt-miljøene eller i innvandrer miljøene.

Flere av tiltakene i handlingsplanen var rettet mot innvandrere og etniske minoritetsmiljøer. Lhbt-perspektivet er integrert i arbeidet mot tvangsekteskap, og er inkludert i veiledere og brosjyrer. Det er også laget film om homofili for barn i asylmottak. I dialogmøte mellom Bufdir og innvanderorganisasjonene var det enighet om at tiltakene bør utvikles sammen med de etniske minoritetsmiljøene, og at organisasjonene selv ønsker å lede arbeidet mot homofobi og transfobi.

Lhbt-organisasjonene mener det er store utfordringer i denne sektoren, og trekker særlig frem sektorens tjenester som lite relevante og inkluderende for lhbt-personer. Handlingsplanarbeidet trekkes frem som positivt, men det bemerkes at: «...jo nærmere brukeren en kommer, jo mindre satses det på kompetanseheving. Over hele linjen foreligger det en mangel på kunnskap om lhbt-personers spesielle behov».

Organisasjonen Skeiv Verden har gjort en stor innsats for å gi et tilbud til innvandrerbefolkningen og asylsøkere, og er nå sikret drift gjennom tilskuddsordningen i Bufdir. Tilskuddsordningen har bidratt til måloppnåelse på mange områder i handlingsplanen, med hensyn til innvandringssektoren. SEIF (Selvhjelp til innvandrere og flyktninger) har fått tilskudd, og flere kompetansehevende prosjekter i asylsektoren er gjennomført.

I asylsektoren har det blitt en økt bevissthet om lhbt-personers utfordringer, og reglene for opphold har blitt endret slik at lhbt-personer som ikke kan være åpne i sitt hjemland tilbys opphold gitt visse kriterier. UDI har også startet arbeidet med kompetanseheving av mottaksansatte. Fremdeles føler imidlertid flere asylsøkere at det ikke er trygt å være lhbt-person på asylmottak, både på grunn av sterk skepsis fra andre beboere og fordi de ikke får den hjelpen og tilretteleggingen fra de ansatte som de opplever de har behov for.

I spørreundersøkelsen til lhbt-organisasjonene uttrykker flere bekymring: «Her er det fremdeles store mangler, innvandrere kjenner ikke sine rettigheter heller og blir diskriminert og sier ikke fra,» skriver en respondent.

Utfordringer framover:

1. BIDRA TIL SYNLIGGJØRING AV POSITIVE LHBT-FORBILDER MED ETNISK MINORITETSBAGGRUNN

Lhbt-personer fra etniske minoriteter/innvanderermiljøene

bør inkluderes i utforming av strategi og tiltak.

For å skape nettverk for personer som vil leve åpent, er arbeidet til Skeiv Verden og SEIF viktig. Andre miljøer som vil opprette flere møteplasser for gruppen bør få støtte.

Det må være trygt å leve åpent som LHBT med etnisk eller religiøs minoritetsbakgrunn. Enkeltpersoner som ønsker å komme ut fra etniske og religiøse minoriteter, og opplever trusler, må sikres trygghet for å leve sine liv.

2. TRYGGE ASYLMOTTAK FOR LHB OG TRANSPERSONER

Det er fremdeles behov for kompetanseheving for ansatte på mottak. Det bør vurderes om en veileder for lhbt-tematikk i asylmottak kan dekke noe av behovet.

Organiseringen av mottak bør gjøres på en slik måte at de er i stand til å møte behovene til lhbt-personer som har søkt asyl og opplever det utrygt på mottaket. Dette gjelder særlig for transpersoner.

3. STØRRE BEVISSTHET OM ETNISK OG RELIGIØST MANGFOLD, OG FLERE TILBUD, I DE NASJONALE LHBT-ORGANISASJONENE

Forskningsrapporten *Åpne rom - lukkede rom* peker på manglende åpenhet i lhbt-organisasjonene som et problem.

DEN SAMISKE BEFOLKNINGEN OG NASJONALE MINORITETER

Ny kunnskap om hvordan det er å leve som lhbt-person i samiske miljøer har blitt presentert i handlingsplanperioden. Det er få som kommer ut, og det er taushet rundt lhbt-tematikk. Flere forteller om psykiske belastninger og har opplevd homofobi. Likevel forteller åpne homofile og lesbiske samer at de føler seg styrket av å leve åpent.

Sametinget har satt lhbt-tematikk på dagsorden, og har nylig hatt møte med Likestillings- og diskrimineringsombudet, Bufdir og flere lhbt-organisasjoner. En nettside med informasjon på samisk er opprettet hos LLH, men denne er ikke oppdatert eller særlig godt brukt. Det nordiske prosjektet *Queering Sapmi* har vært aktive de siste årene og bidrar til et felles miljø for lhbt-samer på tvers av landegrensene. Galdu

- Kompetansesenteret for urfolks rettigheter, har også fått støtte til å jobbe med likestilling i samiske miljøer, og skal inkludere et lhbt-perspektiv i arbeidet sitt. Galdu har i liten grad kommet i gang med dette arbeidet.

Utfordringer framover:

1. STØTTE PÅGÅENDE LHBT-ARBEID I DE SAMISKE MILJØENE

LLH og Skeiv Ungdom bør fortsatt inkludere et samisk perspektiv i arbeidet sitt.

Grasrotarbeid på nordisk nivå kan være best egnet for holdningsarbeid og nettverksbygging blant skeive samer. Det bør sikres støtte til nordiske skeive organisasjoner.

Det bør legges til rette for fortsatt samarbeid mellom LDO, LHBT-senteret i Bufdir, Galdu og Sametinget.

2. UTVIDE ARBEIDET MOT NYE GRUPPER

Foreløpig har innsatsen vært rettet mot samiske lhbt-personer. Vi har ingen kunnskap om levekårene til lhbt-personer som også er jødiske, kvener, tater, rom eller romani.

HELSE- OG OMSORGSTJENESTER

Handlingsplanen satte omfattende mål med hensyn til kompetanseheving i helse- og omsorgssektoren. En bred kompetanseheving i helsevesenet er ofte sett på som avgjørende for lhbt-personers livskvalitet, blant annet fordi personer som har utfordringer knyttet til sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet forventer å få hjelp og forståelse først og fremst innenfor de offentlige helsetjenestene.

Rosa Kompetanse Helse (i LLH) var ikke et resultat av handlingsplanen, men ble startet opp i 2005. Siden den gang har dette blitt det mest omfattende tiltaket for å heve lhbt-kompetansen i sektoren, og har mottatt årlig tilskudd fra Helsedirektoratet. Imidlertid er kursopplegget kun gjennomført der virksomheter selv ber om besøk. Det finnes ikke noen oversikt over hvilke deler av helsetjenestene som har deltatt på Rosa Kompetanse-kurs, eller hvilke deler som ikke har deltatt. LLH har utarbeidet brosjyren *Ikke ta for gitt at pasienten er heterofil*, og det har vært arrangert en konferanse for helsesøstre og lærere.

Flere forskningsprosjekter om levekår og kunnskapsoppsummeringer, blant annet om eldre lhbt-personer, har gitt ny kunnskap til helsesektoren. Utover dette har det ikke vært utviklet eller samlet kunnskapsmaterieell om LHBT i helsesektoren, men i *Statusrapporten 2011* henviser Helse- og omsorgsdepartementet til Utdanningsdirektoratets *Seksualitet og kjønn - Et ressurshefte for lærere i grunnskolen*. Helsebiblioteket.no har noe fagstoff om LHBT, men det er ikke løftet fram spesielt.

Helsedirektoratet arbeider målrettet med å inkludere lhbt-perspektivet i sitt arbeid. Direktoratet har under hele handlingsplanperioden hatt en koordinator for lhbt-tematikk, og LHBT har vært tematisert i flere avdelinger. Direktoratet har også deltatt på fagmøter og seminarer for å øke sin lhbt-kompetanse, og har brukt LHBT-senteret i Bufdir som rådgivere. Dette har medført at lhbt-perspektivet er integrert i flere strategier og handlingsplaner ved at gruppen ofte trekkes frem som særlig utsatt.

Det likevel få målrettede tiltak som retter seg mot lhbt-personer i handlingsplanene. Et unntak er arbeidet med hiv og aids der man har målrettet satsing mot menn som har sex med menn. På tiltakssiden er det særlig tiltak gjennom Helseutvalget for bedre homohelse som, med tilskudd fra direktoratet, har bidratt til måloppnåelse. Dette er forebyggende tiltak både med hensyn til seksuell helse, rus og livsstilsutfordringer for lhbt-personer. Det er også et ønske fra Helseutvalget å få tilskudd til å arbeide mer med forebyggende helse for lesbiske og bifile kvinner.

Et prosjekt som i stor grad vil sette tjenesteutvikling og kompetanseheving på kartet i helsesektoren fikk oppstart på slutten av handlingsplanperioden: *Trans*prosjektet 2013-2014*. Dette er et prosjekt hvor fagfolk og transpersoner sammen skal gi anbefalinger om behandlingstilbud for alle transpersoner, kompetanseheving på transspørsmål i helsevesenet og spørsmål knyttet til fastsettelse av juridisk kjønn. Prosjektet har blitt meget godt mottatt av lhbt-organisasjonene.

I tilbakemeldingene fra organisasjonene vurderes helse- og omsorgssektoren som under middels kompetente på lhbt-tematikk. Likevel er dette en av sektorene sivilt samfunn mener har kommet lengst i løpet av handlingsplanperioden. Lhbt-organisasjonene mener det ligger store utfordringene i å oppnå relevante og gode offentlige helsetjenester for lhbt-personer, og respondentene er usikre på om de som arbeider

innenfor sektoren har tilstrekkelig kompetanse. I kommentarfeltene trekkes både positive og negative momenter frem: «Mye har skjedd de siste årene (...). Offentlige helsetjenester er generelt gode og relevante for de fleste i Norge, men det mangler en sensitivitet knyttet til særutfordringer lhbt-personer møter. Helsevesenet er heteronormativt» skriver en respondent. En annen trekker frem forskjeller innad i gruppen og usynliggjøring som utfordringer: «Man er bedre på L/H enn B og T. Ofte er utfordringen at man ikke finnes og at man aktivt må si i fra at man er LHBT. Da blir åpenhet/ikke åpenhet et stressende faktum (...)». Sivilt samfunn trekker fram Rosa Kompetanse som et særlig vellykket tiltak, men ser at hovedutfordringen ligger i utdanningssektoren, siden kunnskap om lhbt-tematikk ikke er integrert i profesjonsutdanningene. Doktorgradsavhandlingen *Lesbisk selvtillit – lesbisk helse* (Bjørkman 2012) viser at lhbt-pasienter har mange utfordringer i møte med leger og et helsevesen som oppleves som heteronormativt.

Manglende kompetanse er særlig problematisk innenfor psykisk helsevern og rusomsorgen. Ny forskning⁶ trekker fram psykiatrien som et sted lhbt-personer har særlig negative opplevelser omkring sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet. Vi vet i dag at det er mye større sjanse for å ha forsøkt å ta selvmord om man er homofil, bifil eller transperson, i forhold til om man er heterofil, noe som gjør at det er et stort behov for forebyggende arbeid knyttet til, og god forståelse rundt, LHBT i psykiatrien⁷. Det er også større andeler med psykisk uhelse og livsstilssykdommer blant lhbt-personer enn i majoritetsbefolkningen. Sivilt samfunn peker på psykisk helsevern og forebyggende helse som områder der kompetansen er svakest og trengs mest.

Utfordringer framover:

1. TJENESTEUTVIKLING I PSYKISK HELSEVERN OG RUSOMSORG FOR Å FOREBYGGE PSYKISK UHELSE OG SELVMORD

Det er manglende tilbud for og kompetanse om lhbt-personer som sliter med komme-ut-prosesser, minoritetsstress og internalisert homofobi. Tjenesteutvikling er nødvendig. Her er det også et behov for bevissthet med hensyn til interseksjonalitet, særlig med tanke på med nedsatt funksjonsevne og etniske minoriteter.

Selv om det er et mål å integrere lhbt-perspektiver inn i helsevesenet, er det enn så lenge behov for særtiltak

for grupper som er særlig utsatt for psykisk uhelse/selvmed, dårlig fysisk helse, utestenging fra arbeidsliv og trakassering/hatkriminalitet. Dette gjelder spesielt transvestitter og andre transpersoner, bifile, lhbt-ungdom i strenge religiøse miljøer og pleietrengende LHBT.

For å forebygge psykisk uhelse og selvmord blant transpersoner, samt kunne ta imot transpersoner i en akutt krisesituasjon, kan det være behov for et nasjonalt tilbud.

2. KUNNSKAPSUTVIKLING OM SOMATISK, SEKSUELL OG PSYKISK HELSE BLANT LESBISKE, HOMOFILE, BIFILE OG TRANSPERSONER

Seksuell orientering og kjønnsidentitet bør bli en del av folkehelseprofilen. For å få til dette bør spørsmål om temaene inkluderes i folkehelseundersøkelser, og i folkehelsemeldingen.

Vi mangler kunnskap om særskilte omsorgsbehov for eldre lhbt-personer i Norge.

3. HELSE- OG OMSORGSTJENESTER OG RETT TIL BEHANDLING FOR ALLE TRANSPERSONER

Norge har internasjonale forpliktelser knyttet til ikke-diskriminerende helsetjenester for transpersoner, noe som innebærer at det fortsatt er behov for innsats til for å implementere den nye diskrimineringsloven i helsevesenet.

Behovet for tilpasset behandling og helsetjenester er spesielt stort for transpersoner som ikke ønsker kjønnskorrigering, og for eldre transpersoner.

Vi mangler kunnskap om særskilte behov for helse- og sosialtjenester blant personer som har gjennomført kjønnsbekreftende behandling.

4. ET ÅPENT OG TRYGT MILJØ FOR Å SNAKKE OM - OG SPØRRE OM - SEKSUELL ORIENTERING OG KJØNNSIDENTITET I HELSE- OG OMSORGSSEKTOREN

Personer som har utfordringer med sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet har vanskelig for å ta opp dette, derfor er det et behov for å utvikle gode metoder for å spørre om disse temaene i møte med klienter og pasienter. Mer åpenhet omkring lhbt-tematikk

⁶ «Alskens Folk» (Likestillingssenteret 2013), «Usynlig eller selvlysende» (Fafo 2013).

⁷ «Seksuell orientering og levekår» (Uni Helse 2013)

i klinisk praksis kan også ha en forebyggende effekt mot homofobi og transfobi i majoritetsbefolkningen.

RETTSLIG STILLING, POLITI OG PÅTALEMYNDIGHET

Det nye diskrimineringsvernet for seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk er det viktigste enkelttiltaket for å sikre lhbt-personers rettslige stilling. Utfordringen her ligger i hvor godt kjent loven blir, og i hvor mange saker som meldes til Likestillings- og diskrimineringsombudet eller som blir reist videre innenfor rettssystemet. Lovverket vårt sikrer rettighetene til lesbiske, homofile og bifile. Utfordringen nå er å sikre transpersoners rettslige stilling, med hensyn til f.eks. endring av juridisk kjønn og juridiske dokumenter for alle transpersoner. Helsedirektoratets Trans*prosjekt ser også på helsekriteriene for juridisk endring av kjønn. Lhbt-organisasjonene har i lengre tid arbeidet for juridisk godkjenning av kjønn uten krav om kjønnsoperasjon og sterilisering.

Når det gjelder handlingsplanarbeidet, har Justisdepartementet i stor grad gjennomført de enkelte tiltakene de hadde ansvar for. Politiet har hatt mye fokus på kompetanseheving. Undervisningsopplegget Rosa Kompetanse Justis, som er utviklet av LLH i samarbeid med sektoren, er vedtatt gjennomført i alle politidistrikt. Opplegget mottar også tilskuddsmidler fra Justisdepartementet. Det er også stort fokus på hatkriminalitet, og arbeides med et nytt system for registrering av denne type kriminalitet. Dette arbeidet er forankret i den nye straffeloven som trår i kraft sommeren 2015.

Til tross for høy måloppnåelse i sektoren, vurderer mange av organisasjonene at sektorens lhbt-arbeid ikke er godt nok. Flertallet av organisasjonene er uenige i at politiet har tilstrekkelig lhbt-kompetanse eller at tjenester og tiltak fra politi og påtalemyndighet er relevante og gode for lhbt-personer. De fleste organisasjonene har heller ikke tro på at rettsvesenet ivaretar lhbt-personer på en tilstrekkelig måte eller at Justisdepartementet er gode på lhbt-spørsmål knyttet til politisektoren. I kommentarfeltet roses likevel Justisdepartementet for over flere år å ha prioritert det viktige arbeidet til Rosa kompetanse Justis: «Dette er et område som har tatt temaet veldig på alvor,» skriver en respondent. En annen sier: «Rosa kompetanse har gjort mye god jobb innenfor politi og justis. Tror nok at mange som arbeider i denne sektoren respekterer lhbt-personer». Mens andre er skeptiske: «Politiet har mangfoldskontakter og snakker om LHBT, men veldig få i Norge har tilstrekkelig lhbt-

kunnskap.»

Utfordringer framover:

1. BIDRA TIL AT DEN NYE DISKRIMINERINGSLOVEN ER IMPLEMENTERT I REGLER OG RETNINGSLINJER – OG GODT KJENT

Informasjon om den nye loven bør implementeres i politiets mangfoldsarbeid og rosa kompetanseheving.

Det er antatt stor underrapportering av hatkriminalitet. Det er behov for en bevisstgjøring i befolkningen om lhbt-personers utsatthet for hatkriminalitet, og personer som opplever trakassering, hatvold og hatkriminalitet på grunn av seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk bør oppfordres til å anmelde dette.

Offentlige virksomheter og større private foretak har behov for informasjon om sine plikter med hensyn til diskrimineringsvernet, og lhbt-personer bør oppfordres til å melde diskriminering til LDO og til politiet.

2. KUNNSKAP OM VOLD I NÆRE LHBT-RELASJONER SOM GRUNNLAG FOR TILTAKS- OG TJENESTEUTVIKLING

For å få mer kunnskap om lhb-personers utsatthet for vold og trusler kan det gjøres ytterligere analyser av datamaterialet fra Uni Helses levekårsundersøkelse. Det er også behov for å trekke ut kunnskap om lhbt-personer i NKVTS rapport «Vold og voldtekt i Norge», og bidra til at fremtidige undersøkelser knyttet til vold og voldtekt inkluderer lhbt-perspektiver.

Det er en utfordring at vi har lite kunnskap om vold mellom foreldre/barn og i etniske og religiøse minoritetsmiljøer.

3. ENDRING AV JURIDISK KJØNN FOR TRANSPERSONER

Transpersoner som ikke gjennomgår kjønnskorrigerende behandling trenger juridiske dokumenter på sitt kjønn. Dette kan imøtekommes ved en utredning av muligheten for å innføre selvbestemt juridisk kjønn, uten behov for helsekriterier. I tillegg bør anbefalingene til Trans*prosjektet følges opp videre (se ellers kapittel om Norge i det internasjonale samfunn for en oversikt over internasjonale forpliktelser på området).

4. UTREDE MULIGHETEN FOR OG KONSEKVENSENE AV BRUK AV "TREDJE KJØNN"

Det er ikke alle transpersoner og intersexpersoner som er, eller har en kjønnsidentitet som, mann eller kvinne. Derfor bør muligheten for at transpersoner og intersexpersoner juridisk kan registreres som «tredje kjønn» eller en annen kategori for kjønn utredes.

Uavhengig av lovverk med hensyn til «tredje kjønn» kan man vurdere en utredning av konsekvensen av å registrere flere enn to kjønn i offentlige skjemaer.

NORGE I DET INTERNASJONALE SAMFUNNET

Seksuell orientering og kjønnsidentitet har blitt løftet frem som en prioritert del av menneskerettighetsarbeidet til Utenriksdepartementet i handlingsplanperioden. Norge er aktiv i en gruppe av likesinnede land som arbeider for å skape oppmerksomhet rundt temaet menneskerettigheter, seksuell orientering og kjønnsidentitet i FNs generalforsamling og i menneskerettighetsrådet. I samarbeid med sørafrikanske myndigheter ble det arrangert en internasjonal konferanse i Oslo i 2013, *Human rights, sexual orientation and gender identity*, som markerte at Norge går foran i internasjonalt samarbeid for å fremme bekjempelse av diskriminering av lhbt-personer.

Norge har også vært en viktig bidragsyter til Europarådets lhbt-arbeid i perioden, bl.a. med støtte til Europarådets lhbt-prosjekt. LHBT har blitt løftet frem både i EU og i Europarådet, og norske myndigheter har bl.a. deltatt på markeringer av *International Day Against Homophobia and Transphobia* (IDAHO). I 2014 signerte Norge sammen med 16 andre land en felles erklæring med ønske om å arbeide nasjonalt og internasjonalt for å bekjempe homofobi og transfobi⁸. Erklæringen trekker også inn intersex som en målgruppe for innsatsen.

Norske myndigheter har også gitt omfattende økonomisk og moralsk støtte til en rekke organisasjoner og tiltak i mange ulike land som fremmer rettigheter for lhbt-personer, særlig via norske ambassader. Utenriksdepartementet har utarbeidet en egen veileder for ansatte på utenriksstasjoner til dette arbeidet, og gjennomført kurs om LHBT og bistandsarbeid for ansatte i UD, Norad og frivillige organisasjoner. UD har samarbeidet nært med LLH i dette arbeidet.

Europarådets ministerkomité vedtok i mars 2010 en egen anbefaling om hvordan medlemslandene bør utforme sin politikk overfor lhbt-personer (*CM rec 2010/5*). Europarådet hadde våren 2013 en gjennomgang av status for gjennomføringen av anbefalingen. Gjennomgangen viser at Norge fremdeles har forbedringspunkter før målet om at norsk politikk og regelverk skal imøtekomme Europarådets anbefalinger er nådd. Områder der vi trenger ekstra innsats er bl.a. tiltak knyttet til sikkerhet og verdighet for lhbt-personer som soner i fengsel, fjerning av fysiske krav for rettslig annerkjennelse av kjønnskorreksjon, egnede tiltak knyttet til rettigheter med hensyn til endring av juridisk kjønn og inkludering av lhbt-perspektiver i utviklingen av nasjonal helsepolitikk (her inngår blant annet selvmordsforebyggende tiltak, helseundersøkelser, medisinske læreplaner, kurs og materiale - og ved overvåking og evaluering av kvaliteten på helsetjenester, samt iverksette egnede tiltak for å sikre at transpersoner og personer med kjønnsidentitetstematikk får effektiv tilgang til egnede behandlingstilbud, inkludert psykologisk, hormonell og kirurgisk ekspertise innenfor transhelse, uten å måtte underlegges urimelige krav).

I spørreundersøkelsen blant lhbt-organisasjonene er Utenriksdepartementet det departementet som får best tilbakemeldinger. Nesten halvparten av organisasjonene har vurdert departementet som gode på lhbt-spørsmål, og ingen har gitt laveste score. En tredjedel vurderer tjenestene og tiltakene som norske ambassader tilbyr som relevante og gode for lhbt-personer. Samme antall mener de som arbeider på vegne av Norge i europeiske fora, i FN og på ambassadene har tilstrekkelig lhbt-kompetanse. Selv om dette er vesentlig bedre enn for de andre sektorene innebærer imidlertid dette likevel at to tredjedeler vurderer dette som utilstrekkelig. I kommentarfeltet trekkes både positive og negative sider frem: «LLH har et strategisk samarbeid med UD og NORAD som bruker LLH og LLHs nettverk og spisskompetanse på hvordan drive lhbt-arbeid internasjonalt. Vi ser en stor vilje til å øke kompetanse internt i UD og blant norske utenriksstasjoner og bistandsorganisasjoner. Vi har imidlertid ikke tilstrekkelig oversikt over tjenestene norske ambassader tilbyr», skriver en respondent. Andre ser utfordringer internasjonalt: «Lhbt-rettigheter prioriteres ikke like godt som andre menneskerettigheter i norske utenriksstasjoner. De er redde for å ta det opp og har en prioritert rekkefølge hvor de ikke er likestilt med andre rettigheter».

⁸ <http://www.idaho2014forum.org/images/prs/IDAHO%2odeclaration%20of%20intent%20Final.pdf>

Utfordringer

1. SIKRE VIDEREFØRING AV ARBEIDET MED LHBT I EUROPARÅDET, OG GJENNOMFØRING EUROPEISK UNDERSØKELSE (FRA)

Det er en utfordring at det er dårlig kunnskapsgrunnlag om hvordan det er å leve som lhbt-personer i Europarådets medlemsland. Norge bør bidra til at Fundamental Rights Agency (FRA) sin undersøkelse som er gjennomført i EU blir utvidet til å gjennomføres i Europarådsland som ikke er medlem av EU.

2. BIDRA TIL AT LHBT-PERSPEKTIVER I STØRRE GRAD BLIR MAINSTREAMET INN I ARBEIDET I INTERNASJONALE ORGANISASJONER OG KONVENSJONSARBEID

Dette gjelder for eksempel CSW, Unicef, ILO, UNESCO, OECD og OSCE.

3. BIDRA TIL DET EUROPEISKE SAMARBEIDET, OG STYRKE INNSATSEN MOT HOMOFØBI OG TRANSFØBI I EUROPA OG VERDEN

Norge kan vurdere å være vertskapsland for IDAHO forum i 2016 eller 2017. For å bidra til det europeiske samarbeidet, og styrke innsatsen mot homofobi og transfobi i deler av Europa, kan en slik stor konferanse gi viktige bidrag.

4. UTVIKLINGEN AV RETTIGHETER FOR INTERSEKSPERSONER

Norge bør følge med på, og bidra til, rettigheter for intersekspersoner internasjonalt.

9

BEHOVET FOR EN NY HANDLINGSPLAN

Sektormyndigheter, forskere og sivilt samfunn er samstemte om at satsningen på å bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner bør videreføres gjennom en ny handlingsplan på lhbt-feltet. De nyeste levekårsundersøkelsene at viser mange i gruppene fremdeles har store levekårsutfordringer, samtidig som det kreves ytterligere innsats før de offentlige tjenestene er likeverdige og relevante for lhbt-personer.

I spørreundersøkelsen til organisasjonene sier respondentene at det som var mest vellykket med lhbt-planen, og derfor bør videreføres, er følgende momenter:

- at alle relevante departementene var med på planen
- at BLD var ansvarlig departement
- tilskuddsordning for lhbt-organisasjonene
- LHBT-senteret som pådriver (overfor myndighetene) og kunnskapsformidler
- ny forskning som resultat av handlingsplanen

Behovet for en ny handlingsplan ble trukket frem i mange sesjoner på konferansen *LHBT: Status 2013*. I konferansen ble kunnskapsstatus etter lhbt-handlingsplanens forskningsprosjekter oppsummert, og deltakerne diskuterte dagens levekår for lhbt-gruppene og kom med innspill til viktige utfordringer framover. De 200 deltakerne var både fra sentral og lokal forvaltning, forskningsmiljøer, offentlige tjenester, sivilt samfunn og media. En viktig begrunnelse for en ny handlingsplanperiode, som det var stor enighet om, er at lhbt-feltet fortsatt er såpass nytt at det trengs spisset innsats for å sørge for arbeidsmetoder som gir resultater, kompetanseheving og tjenesteutvikling. Andre utfordringer som ble trukket fram er at de gruppene som sliter mest fortsatt er usynliggjorte, dette gjelder særlig bifile og transpersoner. De konkrete innspillene til utfordringer for hver sektor er i stor grad innarbeidet i den sektorvise gjennomgangen i forrige kapittel.

I arbeidet med en ny handlingsplan tilsier tilbakemeldingene fra evalueringsrapporten og *LHBT: Status 2013* at det bør legges mer vekt på:

- God forankring av planen i hver sektor, med større grad av involvering av underliggende etater (gjennom tildelingsbrev og disponeringsbrev)
- Etablering av rutiner for rapportering av aktivitet på tiltak, og utarbeiding av kriterier for måloppnåelse
- En strategi for å mainstreame lhbt-perspektivet i de offentlige tjenestene, som også inkluderer særskilte tiltak for å imøtekomme enkeltgruppers utfordringer. LHBT bør synliggjøres eksplisitt i likestillings- og mangfoldsarbeidet

Med hensyn til sektorer som bør prioriteres i en ny handlingsplan trekker organisasjonene i spørreundersøkelsen særlig fram skole og utdanning, innvandring og integrering, samt helse og omsorgstjenester.

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

BESØKSADRESSE:
Stensberggaten 27,
0170 Oslo
Sentralbord: 466 15 000

www.bufdir.no
www.lhbt.no

